

Benjámín László: Vallomások, viták

Jelentős költő elméleti írásait olvasva, először a belőlük kiderülő ars poetica kelti föl kíváncsiságunkat: hogyan fogalmazza meg indítékait, céljait, miként általánosítja a próza nyelvén azt, amit „költői világának” szokás nevezni? Milyen erkölcsiség ad verseinek tartást, hogyan viszonyul ahhoz a közösséghez, amelyből kivált, azért, hogy egy tágabb és szinte csak bölcseletilag s költőileg egységesnek látható közösség, az emberiség — és közben a nemzet — nevében szólhasson?

Benjámín László *Vallomások, viták* címmel kiadott prózakötete — melyet 1964 és 1977 között megjelent írásaiból válogatott egybe a költő — olyan ars poeticákat tartalmaz, amelyek egyúttal közösségnevelő jelentőségűek. Ritkán találkozhatunk ilyen határozottan körvonalazott, köntőrfalazás és tetszelgés nélküli véleményekkel, sőt — ezúttal a közhelygyanús kifejezés visszakapja eredeti, küzdőterre utaló érzéketességét — elvi állásfoglalásokkal.

Ezek az írások és nyilatkozatok nem artisztikus önkifejezésre törekvő esszék, nem kísérletező jellegű, meditativ műhelytanulmányok, noha a bennük elmondottakkal rokon gondolatok rendre föllelhetők a költő verseiben. A szándék itt is az, ami a versekben munkál, csupán a munkamódszer más: közvetlen meggyőzésünkre törekszik, érvel, vitázik, emlékezik, vétöz.

Munkásság, költészet, korszerűség címet viselő nyilatkozatában mondja el, hogy életében is, verseiben is a munkáserkölc, a munkásmagatartás kifejezésére és megtartására törekszik, s ez az ésszerűség, egyszerűség, nyíltságot, az egyértelmű viselkedést és szólást, a szenvedés és önzés elutasítását jelenti. Ez pedig — verseinek ismeretében hozzátehetjük — meghatározza viszonyát nemzeti költészetünk hagyományaihoz: mestereit elsősorban azok közül választotta, akik egyszerűen mondják ki a bonyolultat, s miközben az embert személyiségének lehető teljességében — szenvedéseivel és örömeivel együtt — állítják elénk, puritán módon ragaszkodnak ahhoz, hogy a lírai szenvedélyt ne önmagából szítsák föl, hanem a mű minél méltóbb válasz legyen a külvilág kihívásaira. Az ember társadalmi viszonylataiban gazdagon jelenik meg költészetükben, cselekvően, vagy a cselekvés lehetetlenné válásának mélyreható vizsgálatával, e tragikum megértésére törekedve, végképpen bele nem nyugodva.

Mindezek formai, stiláris következményeit így látja érvényesülni Benjámín a saját munkájában: „De ez határoz meg — sok egyéb mellett — még olyan formai elemeket is verseimben, mint például a beszélt nyelv használata, a logikus szerkesztés, a kifejezés lehető pontossága, a homály kerülése.” Az emberi kapcsolatok nemcsak azt szabják meg tehát, hogy mi „kerüljön bele” a műbe, hanem azt is, hogyan „kerüljön bele” a mű az olvasó, a befogadó tudatába: „Igényt tartok rá, hogy a munkásolvasó, az osztály maga megérthesse, s úgyszólván ellenőrizhesse, hogy valóban egy belőle való költő szól a nevében dolgairól.” A közérthetőség és a stílusdemokratizmus elve általánosan, hatalmi szóval megkövetelve kártékony, végeredményében antidemokratikus, de ha egy költőnek ez a belső igénye, mert nagyjából

homogén, s meghatározott ízlésű és befogadóképességű közönséget képzel maga elé verseit írva, akkor még jótékonyan ható, serkentő, teljesítményt növelő szempont is lehet.

Pontos adalékok ezek Benjámín költészettanának megértéséhez, de önmagukban még nem adnak magyarázatot arra, hogy a „munkásköltő” a saját közösségén túl (mely, mint írásaiból kiderül, korántsem jelentett föltétlenül egyszersmind közösséget is!) miként válhatott képessé a nemzet és a nemzetközi munkásmozgalom költői képviselőjére. *Munkásművelődés, szocialista kultúra* című nyilatkozata (mely *A teljesség felé* alcímet viseli) ez irányban is eligazít. Itt mondja el, hogy a munkáskultúra nem csupán a saját céljait képviseli, hanem — világtörténelmi hivatásához méltón — az egyetemes emberi kultúráért harcol. Meg kell különböztetnünk a mozgalmi munka kezdeti színvonalán kialakult, egyelőre szűkebb keretek közé záruló munkásirodalmat attól a szocialista irodalomtól, amely a munkásosztályból kiválasztódó, illetve a munkásmozgalomhoz eljutó értelmiség műhelyeiben formálódik — szerencsés esetekben — egyetemessé.

Prózáinak egész sorában érinti Benjámín a magyar művelődéstörténetnek azt az érzékeny pontját, melyen kitapintható, hogy a munkásműveltség miként hatott — történelmi léptékkal mérve — rövid évtizedei alatt, hogyan kapcsolódott a haladó irodalommal és művészettel, népiekével és polgári radikálisokéval, s hogyan magasodik föl József Attila országra-világra szóló költői életműve abból a korabeli kultúrából, mely elválaszthatatlan a magyar és nemzetközi munkásmozgalomtól és munkásműveltségtől. Benjámín személyes visszaemlékezései és időről időre hallatott felszólalásai nélkül szinte a teljes feledés fenyegetné a magyar munkáskultúra egyik lényeges szakaszát. Ismeretlen vagy alig ismert költők alakját, s a tőlük származó, értékes műveket fölidézve győz meg bennünket, hogy a munkásmozgalom legválságosabb korszakában, József Attila halála és a felszabadulás közötti években is létezett egység és egységre törekvő, más haladó erővel szövetséget kereső munkáskultúra. Volt, méghozzá demokratikus szellemű, antifasiszta és egységfrontos; volt, annak ellenére, hogy a szociáldemokrata berkekben erősen fenyegette az országosan elhatalmasodó népi-urbánus ellentét, a kommunista illegitimitásban pedig dermesztő merevséggel oszlatyozta az embereket a dogmatizmus; elég, ha csak József Attila esetére gondolunk.

Régi pályatársairól — Kis Ferencről, Vaád Ferencről, Berényi Istvánról, Salamon Ferencről — megemlékező tanulmányaiból, dokumentárisan is értékes följegyzéseiből tudhatjuk: a munkásírókat először megtizedelte a háború és a náci ildözés, majd a felszabadulás után először a közéleti tettekre sűrű mozgalmi munka szívta magába a munkásközösségekben kiművelődő értelmiségieket, később pedig a politikai vezetés a szematizmus zsákutcájába kényszerítette azokat, akik a történelmi kibontakozásban bizakodva, munkájukat alárendelték az irodalompolitika által előírt követelményeknek. Az a virágzást ígérő, korai kezdet, amelyet Benjámín a munkásnép folklórjának nevez, sokáig helyrehozhatatlan törést szenvedett; fejlődése, folytonossága megszakadt. A legérzékenyebb össznemzeti veszteséget én a munkásdemokrácia területén látom; a munkahelyeken, irodalmi életünkben és még számos fórumon még ma is égetően hiányoznak, illetve minőségileg és mennyiségileg egyaránt gyöngébbnek bizonyulnak a munkásdemokrácia hangadói, mint az előnyösebb történelmi és főként művelődési helyzetből induló polgári demokratikus és a Magyarországon még nagyobb helyzeti energiát mozgósítani tudó népi demokratikus (paraszti) indíttatású értelmiségi rétegek tagjai.

Méltán fájlalja tehát az olyan és hasonló szellemi közösségek szétzilálódását, amilyenekből — elvegyülvén — ő maga is kiválhatott. A sajátjával rokon költészet-felfogást olyan kortársaiban ismerte föl, mint például Simon István vagy Csanádi Imre, akik (a „külvárosi szegények” költőjétől, Benjámintól eltérően) a magyar falu életéből hozták élményviláguk jellegadó emlékeit. Kívülük erős rokonszenvvel viseltetik az Illyés által „budapesti népköltőként” emlegetett Zelk Zoltán költészete iránt, s egyik legfontosabb tanítómesterének tartja Illyés Gyulát. Személyes vonzalmainál,

realista és a nemzeti klasszikusok követőjéhez húzó ízlésénél is figyelemre méltóbb azonban az elv, mely érzelmeit és szövetségkereső közeledéseit meghatározza: az irodalmi egységfront elve. A munkásírók nagyrészt szétszórtak, de tehetségében, látókörében legnagyobb formátumú képviselőjük megőrizte nemzeti és társadalmi szempontból egyaránt rendkívül becses hagyatékát, a szövetségi politikát.

*

„Rossz akusztikájú társadalmi s még rosszabb akusztikájú irodalmi életünkben” (ezek Benjámín szavai) különösen szükséges, hogy a lényegi igazságok minél árnyaltabban, mellékkörülményekre is kiterjedő figyelemmel, vagyis leegyszerűsítésektől mentesen újrafogalmazódjanak.

Amikor azt mérlegeljük például, hogy „A pusztafit vagy az értelmiségit, a nótafát vagy a világgöltőt, a nemzetiszínű dalnokot vagy az európai forradalmárt” illeti-e a koszorú, amiként ezt a kérdést Lukácsy Sándor tette föl Petőfiről, alapjában igaz szenvedélytől fűtött írásában, akkor jogosan részesítjük előnyben mindig az utóbbit (az értelmiségit, a világgöltőt, az európai forradalmárt), de kérdés, hogy a letűnt korszakok Petőfit meghamisítva-kisajátító, vidékies-konzervatív irodalomfelfogásával vitatkozva nem becsüljük-e le — jó szándékaink ellenére — *Az Alföld*, az *Arany Lacinak* vagy a *Befordultam a konyhára* költőjét? Nem harsogjuk-e túl valamilyen elvi fontoskodással Petőfi költészetének szívhangjait? Nem vezet-e az igazi, a teljes Petőfi-kép önkéntelen megcsónkítására, ha kizárólag a forradalmi és szabadságharcos költő munkásságát méltatjuk s ünnepejük a kerekszámú évfordulókon és hétköznapjainkban, különös tekintettel az iskolai oktatásra és a Petőfi-hagyomány sajtóbeli ébrentartására? Petőfi nem szorul népszerűsítésre — a mi érdekünk, hogy hiánytalanul éljünk teljes életművével. Nem indokolt így kérdezni: a „nemzetiszínű dalnok vagy az európai forradalmár”, mert ezzel akaratlanul megsértjük a *Nemzeti dal* költőjét — ugyanígy a „pusztafi” emlegetésével *Az Alföld* és *A pusztai télen*, a „nótafa” képzetével pedig a jelentős értékű népdalok szerzőjét.

Ne feledjük el: a múlt század közepe felé, mindössze néhány év alatt, egy bordalokat és szerelmi dalokat éneklő, hazafias verseket és nemesi eposzparódiát író (tehát a haza és nemzet fogalmát már a kezdetektől a nép nevében újrafogalmazó!) és a pórnép vágyait tündermesébe álmódó siheder vívott esztétikai forradalmat, s szerzett az értékes irodalomnak népes közönséget még az olvasni nem tudók tömegei között is. Útja, ez igaz, nemzeti történelmünkkel és az osztályok harcának történetével egybefonódva, ennél is magasabbra vezetett, olyan régiókba, ahová a korabeli köznép nagy része követni sem tudta, de korai pályaszakasza ezért még nem tekinthető pusztán átmenetnek valami máshoz; önmagában is nagy értéket hordoz. Inkább a további „fehér foltok” felkutatásával használhatunk a költő utóéletének — az irodalomtörténeti kutatómunka azóta is számos módon bizonyította, hogy vannak még ilyenek. (Azt például, hogy micsoda szorongások, halálfélelmek mutatkoznak „optimista” életművében, Fekete Sándor tárta föl.) Még mindig nem eléggé köztudomású, hogy rövid életének utolsó három-négy évében, a Vachot Imre szabatta népies gúnyát levetvén, a *magyar citoyen* — a jogaival és kötelességével egyaránt élő, azokat kiküzdő állampolgár — történelmünk új, máig és a messze jövőbe előremutató példáját állította nemzetünk elé, műveiben, életében sőt életformájában egyaránt. E típus ismérveit az első pillanattól, már „népiesként” is magán viselte, hiszen az akkori társadalmi és irodalmi életben a népiesség demokratikus jogaiért is meg kellett harcolnia. Amikor a megriadott „dicsőséges nagyurak” vaklármája szerint a márciusi napokban negyvenezer kiegyenesített kaszás népfőlkelővel állt Rákos mezején, akkorra már a városi népek és értelmiségnek is egyik vezető egyénisége volt.

*

Az irodalomszemlélet egyoldalúságai (vagy azok veszélyét magukban hordozó, elsietett kijelentések) közül nem a túlságosan nagyvonalú Petőfi-kép az egyetlen, amelyet Benjámín a helyére rak. Vitairatai között azonban olyan is akad, amelyet

egy mai kritikus csak úgy ünnepelhetne, hogy közben az öröme méltán fúlhatna közneveltségbe.

Kardos Györggyel és másokkal vitatkozó írásában (*Mi marad listáinkból?*) Benjámín megszámlálja kortársi költészetünket, elszámoltatásra készíti lírakritikánkat — és a költészetet is, a kritikát is híjával találja: „(...) véleményem szerint az elmúlt évtized legfeltűnőbb, leglényegesebb jelensége: hogy ti. a líra megszűnt irodalmunk vezető műfaja lenni, helyét a széppróza foglalta el. Ennek akár örülhetnénk is — hiszen a próza elsőbbsége az irodalom gyakorúságának az ismérve —, ha nem volna a helycserének az a szépséghibája, hogy a műfajok akaratlan versenyében a mai magyar széppróza egy lesántult költészetet előzött meg.”

Lesántult költészet? Erős szavak ezek; szívesebben veszem azokat a szavakat, melyek szerint (Benjámín mondja ezt is) politikai értelemben defenzívebb lett költészetünk. Én úgy gondolom, hogy bár fiatalabb novellistáink és regényíróink csakugyan sokat tesznek azért, hogy novellisztikánk a hatvanas-hetvenes évek fordulója táján bekövetkezett hullámvölgyből kikerüljön —, a novella mégis akkor volt a legerősebb, amikor költészetünk: az ötvenes évek második és a hatvanas évek első felében. Szabó István, Sánta Ferenc, Mándy Iván, Ottlik Géza, Cseres Tibor és mások akkor írták legjobb novelláik nagy részét, amikor Csanádi Imre, Juhász Ferenc, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Simon István, Vas István, Zelk Zoltán és maga Benjámín László is a pálya csúcán volt. (Olyanok nevét nem említem itt, akik később is fölfelé haladtak pályájukon.) A regény fejlődése pedig azzal is magyarázható, hogy idő és távlat kellett, míg a történelmileg új korszak, a háború utáni idők élményei feldolgozódtak. (Még a háború „feldolgozása” is élénken folyik napjainkban.) De beszélhetünk-e a költészet lesántulásáról akkor, amikor (Benjámín cikke 1977-es keletű) Nagy László, Csoóri Sándor, Csorba Győző, Illyés Gyula, Kálnoky László költészete — s néhány fiatalabb költővel együtt mások is megérdemelnék, hogy közéjük soroljuk őket — legszebb gyümölcseit hozza?

Nehezebben vitathatom ezt a megállapítást: „(...) csak a mi életünkben hány hangos sikert aratott könyv felejtődött el szinte egyik napról a másikra, hány egykor nagy nevű író szorult a köztudatból az irodalomtörténetnek nem a fényes lapjaira, hanem »futottak még« adathalmazába. Ami — vagy aki — közvetlen közelből nagyra látszik, egy emberöltőnyi távolságból talán már észre sem vehető. Bánjunk hát csinján a »nagy« és a »maradandó« jelzőkkel.”

Saját korunk irodalmának megítélésében a hóvaksághoz hasonló látászavar fenyeget bennünket. De alighanem bennünk is a hiba, nemcsak a költészetben, amikor színvonalas kismesteri műveket „nagyra” és „maradandónak” kiáltunk ki, s aztán jön a csalódás, majd a méltatlan feledés. Irodalomszemléletünk akkor lenne nagykorú, ha a költészet „kamarazenéjét” is meg tudnánk becsülni, nemcsak a szimfóniáit és versenyműveit. A nekünk tetsző kamarazenét nem kellene szimfonikusnak elkeresztelnünk az irodalmi sajtószenzációk szertartásai kedvéért, részint mohó kortársi türelmetlenségből, részint azért, mert a fülek, rossz beidegződöttségük folytán, hangerősítő reklámszövegeket hajlandók csak meghallani.

Benjámín László elégedetlenségének megvan az erős indoklottsága — történelmi helyzetünkől, társadalmi viszonyainkból is fakad a költészet úgynevezett politikai defenzívája, s a „nagy” költészet sokkal ritkább, mint ahogy ezt kritikánk sejteti. De nem szabad elfelejteni, hogy ezeket a szavakat olyan költő mondja, aki eddigi életműve túlnyomó részében csak olyankor szólalt meg, amikor társadalmi szempontból sürgetőt, közérdekűt vagy lényegbevágót mondhatott, s egyik szép versében, a *Köznapi dolgok ígézetében* épp a saját „kamaramuzsikájának” hiányát panaszolja el (ha nem is ezzel a szóval). A „kismesteri” költészet a „nagy”, társadalmi, bölcséleti, kozmikus természetű költészetek mellett vagy azok hiányában is fontos érték lehet számunkra szerencsés esetekben, függetlenül az utókor feledékenységétől, vagy a mai kritikának is tulajdonítható megtévesztettségétől. De még az is kisebb veszélyt jelent, ha valamelyest elfogultak vagyunk a kortársi költészet javára, mint hogyha lebecsülnénk. A durva kritikus türelmetlenségnek és nagyvonalúságnak, a sztármenedzselő, ügyeteles zseninek hízelgő reklámozásnak és a „kismesteri” költészetet

sújtó érzéketlenségnek, antisznobizmusnak legalább annyit írhatunk a számlájára, mint a sznob rajongásnak, a valóban nagyszabásút eleve gyanakvással kezelő kiszerűségnek, a beavatottságot mímelő, ingyenc finomkodásnak.

Ne beszéljünk a saját kortársainkkal kapcsolatban „maradandóságról” — ez nem is a mi dolgunk —, de a *feledésre ítéltség* sejtetésével is csinján kellene bánnunk. Ha földézzük, mi maradt a maga korában ünnevelt Kisfaludy Sándor, Kozma Andor vagy Szabolcska Mihály dicsőségéből, megállapíthatjuk, hogy a kegyetlenül igazságos és igazságosan kegyetlen idő elvégezte rajtuk a munkáját. De vajon nyugodt szívvel gondolhatunk-e arra, hogy milyen hálátlan az utókor például Nyéki Vörös Mátyás, Vályi Nagy Ferenc, Nadányi Zoltán vagy Dzsida Jenő iránt? S még hányan jutnak olyan sorsra utókorukban, mint azok, akikért Benjámin perel: egy Berényi István vagy egy Salamon Ferenc sorsára — s még jó ha így mondhatjuk: hányan kerülnek az „antológiatemetőkbe”?

Nézzünk szembe azzal is, ami bennünket, kritikusokat még közelebről érint: „Ha elégedetlenül nézem mai irodalmi kritikánkat, csak azért teszem, mert nem eléggé kritika: hiányzik belőle a hibákkal szembenező határozottság, a jobbító indulat, a kockázatok vállalásának készsége. Szemet hunyni inkább a rossz jelenségek fölött, jó étvágyat mímelve lenyelni minden blöfföt, behódolni bármely divatnak, semmint ellentétbe kerülni az irodalmi élet agresszív csoportjaival vagy a protokoll-lista prominenseivel; sajnós, ez lett a kritika jellemzője. Nem bírál, hanem reklámoz; nem eligazít, hanem összezavar.”

E szavakat annak a kritikusnak kell elsősorban magára vennie, aki még sosem kapott vissza — nem egy, hanem több — irodalmi fórumon olyan kéziratot, mely „prominens” protokoll-listavezetőről íródott. Nem kívánok én jogot az áradikalizmusnak, a szabadszájúságnak és bajkeverésnek. Csupán a parlamentáris hangú, a méltányosság elvét tiszteletben tartó, az értékeket be nem feketítő, világos szavakkal kifejezett bírálatot szeretném látni, amint visszahelyeződik jogaiba. Addig senki sem csodálkozhat, hogy az irodalom ügyének elkötelezett kritikus csak arról hajlandó beszélni, amit őszintén értékesnek tart, s nem fog nekirontani a protokoll-listákön kívül maradott, védtelen íróknak; így addig megdicsőült dilettánsok is békésen sütkérezhetnek az eliziumi mezőkön, míg ez meg nem változik.

Köszönet a költőnek, a *Nyílt szó, földetlen arc* emberének, hogy könyvéről szólva ezt elmondhattam a kritika gondjaiból. (*Magvető, 1979.*)

ALFÖLDY JENŐ

Esterházy Péter: Termelési regény (kissregény)

Voltaképpen két regényről van itt szó. Az első egy számítástechnikai intézetbe vezet: már-már burleszkszerűen fantasztikus, kesernyésen mulatságos történet egy sok hasznót ígérő programtanulmány sorsáról. A második az első regénye, a személyes élet a maga különös gazdagságában, amely a köznapok felől mélyít hátrétet a tényyszerűségében is fantasztikus elsőnek. Az előbbit tehát mintegy rájátssza az utóbbira, a közvetlen társadalmi, közéleti a közvetlen személyesre (aminek személyes-vallomások voltán az sem változtat, hogy itt a „mester” történetírója, Eckerman beszél a regényhez fűzött, számokkal jelzett széljegyzetek formájában).

A kettő összefüggését jelezheti, hogy mint az első, a második is valami emberileg ígéretesnek a megíjulását követi, az edző, Armand úr küzdelmét azért, hogy a külvárosi focicsapatot (melynek a „mester” csatára) megmentse a széthullástól. Az